

- «Филологические науки». — 2009 (6). — № 2 (36). — ВГПУ : Изд-во «Перемена», 2009. — С. 12–15.
4. Герман И.А. Лингвосинергетика : монография / И.А. Герман. — Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. — 168 с.
5. Домброван Т.И. Грамматикализация в контексте лингвосинергетики / Татьяна Ивановна Домброван // Науковий часопис Національного пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. — Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. — Вип. 6 [за ред. проф. В.І. Гончарова]. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. — С. 75–79.
6. Домброван Т.И. Эволюция языка сквозь призму параметров управления / Т.И. Домброван // Записки з романо-германської філології [ред. І.М. Колегаєва] // ОНУ імені І.І. Мечникова: факультет романо-германської філології. — Вип. 28. — Одеса : КП ОГТ, 2012. — С. 35–42.
7. Домброван Т.И. Язык как объект синергетического анализа / Т.И. Домброван // Приоритетные направления лингвистических исследований: общетеоретические, когнитивные, коммуникативно-прагматические и функционально-грамматические аспекты языка : коллективная научная монография; [под ред. А.Г. Бердниковой]. — Новосибирск : Изд-во «СибАК», 2013. — С. 11–44.
8. Пиотровский Р.Г. О лингвистической синергетике / Раймонд Генрихович Пиотровский // Научно-техническая информация. — Серия «Информационные процессы и системы» (2). — 1996. — № 12. — С. 1–12.

О.А. Доценко,

Київський університет імені Бориса Грінченка

КОМУНІКАТИВНІ ІМПЛІКАТУРИ В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Загальні вимоги до інформативності, економії мовленевих засобів комунікативного акту зумовлюють те, що мовлення учасників судових слухань містить як експліцитну інформацію, так і імпліцитні смисли. Проте саме в судовому дискурсі неприпустимим є спотворення істинного змісту висловлення, надмірна лаконічність або багатослів'я, які можуть призвести до непорозумінь. Отже, судове спілкування, незважаючи на наявність імпліцитної

складової, повинне відповідати принципам кооперації, сформульованим Х.П. Грайсом.

Досліджуючи умови ефективного спілкування, Херберт Пол Грайс увів поняття імплікатури — семантико-прагматичного компонента висловлення, який відсилає до його змісту, але не виражене в ньому явно та не зумовлене ним. Імплікатура разом з пресупозицією, фоновими знаннями і підтекстом становить загальний імпліцитний план судового дискурсу. На відміну від пресупозиції (невербалізованої на відповідному етапі судових слухань інформації, яка стосується суті справи, що стала предметом судових слухань) і фонових знань (інформації, наявної у свідомості комунікантів, однак не пов'язаної безпосередньо з відповідною судовою справою), імплікатура стосується не дискурсу в цілому чи його структурно-тематичних блоків, а висловлень, розташованих поряд, визначає їх логіко-змістовий зв'язок.

Х.П. Грайс виділяв два типи імплікатур: 1) конвенційні; 2) комунікативні (мовленнєві). Визначаючи імплікатури першого типу, він зауважував, що «конвенційне значення слів визначає не лише те, що говорить, а й те, що імплікується». Цей тип імплікатур корелює з семантичною пресупозицією, яка визначає умови семантичної сполучуваності елементів висловлення. Однак у контексті дослідження комунікативно-прагматичної структури судового дискурсу більший інтерес викликає другий тип імплікатур, які Грайс визначив як неконвенційні та назвав імплікатурами мовленнєвого спілкування або комунікативними імплікатурами (*conversational implicatures*) [1, 46]. Актуальність дослідження імпліцитних смислів цього типу зумовлена тим, що у спілкуванні ми не завжди визначаємо й однозначно трактуємо інтенції співрозмовника, а отже, можемо інтерпретувати його мовлення неадекватно. В судовому дискурсі такі комунікативні неточності можуть спричинити юридичні помилки. Тому з метою окреслення особливостей організації ефективної мовленнєвої взаємодії учасників судового дискурсу, визначення механізмів запобігання комунікативним помилкам і юридичним колізіям, уважаємо за необхідне дослідити специфіку комунікативних імплікатур у процесуальному законодавстві, яке визначає правила судового спілкування, особливості реалізації постулатів кооперації в ході судових слухань.

Природу комунікативних імплікатур Х.П. Грайс пояснює так: «В нормальній ситуації людський діалог не є послідовністю

не пов'язаних одна з одною реплік — у такому разі він не був би осмисленим. Зазвичай діалог являє собою, в тій чи іншій мірі, особливу спільну діяльність учасників, кожен з яких певним чином визнає загальну для них обох мету (цілі) або хоча б «напряму» діалогу. Така мета або напрям можуть бути задані з самого початку (наприклад, коли предмет обговорення названий експліцитно) або ж виявляються в процесі спілкування; мета може бути чітко визначена, але іноді вона буває настільки невиразною, що у співрозмовників залишається широка «свобода слова» (як при випадковій розмові «ні про що»). У будь-якому разі на кожному кроці діалогу деякі репліки виключаються як комунікативно недоречні. Таким чином можна загалом сформулювати основний принцип, дотримання якого очікується (за інших рівних умов) від учасників діалогу: «Твій комунікативний внесок на цьому кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно визначена мета (напряму) цього діалогу. Цей принцип можна назвати Принципом Кооперації» [1, 57], який реалізується в чотирьох максимах: кількості, якості, релевантності та способу, — кожна з яких містить низку постулатів. Від реалізації цих постулатів у судовому спілкуванні залежить його ефективність, правильність юридичних рішень, доля учасників процесу.

Комунікативна імплікатура, на відміну від імпліцитних смислів інших типів, має логічну структуру, тобто її можна вивести. Як зазначає Грайс, порушення цієї вимоги, тобто інтуїтивне, а не логічне сприйняття типове для конвенційної (семантичної пресупозиції), а не комунікативної імплікатури. Вчений пропонує критерії та схему виведення комунікативної імплікатури. Так, під час виведення відповідної комунікативної імплікатури слухач бере до уваги таку інформацію: «1) конвенційне значення слів, які використовуються, і знання всіх їхніх референтів; 2) Принцип Кооперації та постулати; 3) контекст висловлення — як лінгвістичний, так і будь-який інший; 4) інші фонові знання; 5) той факт (чи припущення), що вся інформація доступна для обох учасників комунікації, і що вони обидва знають або передбачають, що це так» [1]. Як бачимо, для виведення комунікативної імплікатури необхідне знання імпліцитної інформації інших типів: семантичної, екзистенційної, прагматичної та комунікативної пресупозицій, контексту, фонових знань. Отже, виведення комунікативної імплікатури — складний когнітивний процес, який вимагає всебічного аналізу експліцитної та імпліцитної інформації, яка стосується суті обговорюваного питання, знань

специфіки реалізації в мовленні принципу кооперації, який конкретизується чотирма категоріями та низкою постулатів.

Найголовніша, на думку Грайса, категорія принципу кооперації — категорія кількості, «пов'язана з тією кількістю інформації, яку слід передати». Вона реалізується через такі постулати: 1) «Твоє висловлення має містити не менше інформації, ніж вимагається (для виконання поточних цілей діалогу)»; 2) «Твоє висловлення не повинне містити більше інформації, ніж вимагається». Щодо другого постулату Грайс висловив суттєвий коментар, актуальний для судового спілкування: «Така зайва інформація іноді вводить в оману, викликає запитання та думки, які не стосуються справи, може виникнути побічний ефект, коли слухач виявляється збитим з пантелику через те, що він передбачив наявність якоїсь особливої мети, особливої смислу в переданні зайвої інформації». Необхідність дотримання постулатів кількості, особливо другого, в судовому дискурсі визначена на законодавчому рівні. Наприклад, у Цивільному процесуальному кодексі низкою статей регламентовано комунікативну поведінку учасників судового процесу, визначено особу, вповноважену визначати відповідність мовлення учасників судового засідання встановленим правилам, напр.: *«Головуючий керує судовим засіданням, спрямовуючи судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного і об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи з судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи, а також забезпечує належний виховний рівень судового процесу»* (ст. 162 ЦПК).

Особливо актуальною для судового дискурсу є категорія якості, яка конкретизується одним загальним та двома більш конкретними постулатами: 1) «Намагайся, щоб твоє висловлення було істинним»; 2) «Не кажи того, що вважаєш хибним»; 3) «Не кажи того, для чого у тебе немає достатніх підстав». Однак вимоги українського законодавства до комунікативної поведінки учасників судового процесу дещо жорсткіші, ніж постулати Грайса. Так, постулат «Не кажи того, що вважаєш хибним» безпосередньо перегукується зі ст. 384 Кримінального кодексу України, згідно з якою відповідні санкції накладаються за **«завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України**

або в суді, а також **завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках**». Отже, в контексті виконання процесуальних дій цей постулат можна трансформувати в: «Кажі правду».

Постулат релевантності сформульований Грайсом досить коротко: «Не відступай від теми». У судовому процесі визначати ступінь відповідності свідчень учасників засідання темі судової справи повинен голова, який, зокрема, відповідно до ст. 162 Цивільного процесуального кодексу України зобов'язаний усунути з судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Ця норма в судовому процесі найчастіше викликає суперечки, що свідчить про її неоднозначність, на чому наголошував ще Грайс, зазначаючи, що «з ним пов'язані деякі проблеми і фокуси релевантності, як вони зміщуються в процесі мовленнєвого спілкування, як описати законну зміну предмета мовлення тощо» [1, 55].

Категорія способу, як зауважував Грайс, стосується не того, що говориться, а того, *як* це говориться [1, 56]. До цієї категорії він відносив загальний постулат «Висловлюйся зрозуміло» та низку більш конкретних постулатів: 1) «Уникай незрозумілих висловів»; 2) «Уникай неоднозначності»; 3) «Будь лаконічним (уникай непотрібного багатослів'я)»; 4) «Будь організованим». Нормативних настанов щодо способу висловлення в судовому процесі немає, порушення вищенаведених постулатів, особливо з боку непрофесійних учасників процесу, викликає формулювання уточнювальних запитань або ж може призвести до непорозумінь і спровокувати юридичні колізії.

Отже, судовий дискурс, на відміну від інших типів дискурсів, у тому числі й інституційних, є нормативно регламентованим, що визначає необхідність суворого дотримання правил комунікативної поведінки його учасниками і, відповідно, постулатів кооперації, визначених Х.П. Грайсом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Grice H.P. *Logic and conversation* / H.P. Grice // *Syntax and semantics*; [ed. by P. Cole and J.L. Morgan]. — N. Y. : Academic Press, 1975. — Vol. 3. — P. 41–58.